

آشنایی با فقه اقتصادی

تألیف

مرتضی بیات

عضو هیأت علمی گروه حقوق دانشگاه اراک

احمد چهرقانی

عضو هیأت علمی گروه اقتصاد دانشگاه اراک

سعید سلیمانی

عضو هیأت علمی گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی کرمان

انتشارات دانشگاه اراک

سرشناسه	بیات، مرتضی، ۱۳۴۸-
عنوان و نام پدیدآور	آشنایی با فقه اقتصادی/ تالیف مرتضی بیات، احمد چهرقانی، سعید سلیمانی؛
مشخصات نشر	اراک: دانشگاه اراک، انتشارات، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	۲۴۷ ص
فروست	انتشارات دانشگاه اراک؛ شماره انتشار ۲۴۹/۲۹.
شابک	۱-۲۵-۸۱۵۴-۶۲۲-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص. ۲۳۷ - ۲۴۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	اسلام و اقتصاد
	Islam -- Economic aspects
	مالکیت (فقه)
	Property (Islamic law)
	معاملات (فقه)
	*Transactions (Islamic law)
	سرمایه‌گذاری (فقه)
	Investments (Islamic law)
شناسه افزوده	دانشگاه اراک، انتشارات، Arak University Press
شناسه افزوده	چهرقانی، احمد، ۱۳۶۴-
شناسه افزوده	سلیمانی، سعید، ۱۳۶۴ بهمن-
رده‌بندی کنگره	BP۲۳۰/۲
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۴۸۳۳
شماره کتابشناسی ملی	۹۸۸۳۹۴۴

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: آشنایی با فقه اقتصادی

تألیف: مرتضی بیات، احمد چهرقانی، سعید سلیمانی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات دانشگاه اراک

چاپ و صحافی: انتشارات دانشگاه اراک

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ تومان

اراک، میدان بسیج، بلوار کربلا، دانشگاه اراک، ساختمان کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، طبقه دوم، اتاق شماره ۲، انتشارات دانشگاه اراک

فصل اول: مفاهیم و کلیات □ ۳

پست الکترونیک: press@araku.ac.ir - تارنما: <https://press.araku.ac.ir>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

فصل اول: مفاهیم و کلیات.....	۱۲
۱- گفتار اول: اقتصاد و اقتصاد اسلامی.....	۱۲
۱-۱- تعریف اقتصاد.....	۱۲
۲-۱- مکتب اقتصادی.....	۱۴
۳-۱- اقتصاد اثباتی و اقتصاد هنجاری.....	۱۴
۴-۱- اقتصاد اسلامی.....	۱۵
۲- گفتار دوم: فقه.....	۱۶
۱-۲- تعریف فقه.....	۱۶
۲-۲- روش تحقیق در فقه (اجتهاد).....	۱۷
۳-۲- منابع فقه.....	۱۸
۴-۲- رابطه فقه و حقوق اقتصادی.....	۲۰
۳- گفتار سوم: مباحث فقه.....	۲۰
۱-۳- تقسیم‌بندی فقه.....	۲۱
۲-۳- فقه معاملات به معنای عام.....	۲۲
۳-۳- فقه اقتصادی.....	۲۲
۴- گفتار چهارم: مفاهیمی از فقه اقتصادی.....	۲۳
۱-۴- حق.....	۲۳
۲-۴- مال.....	۲۵
۳-۴- مالیت.....	۲۷
۴-۴- ملک.....	۲۷
۵-۴- ثروت.....	۲۷
۶-۴- سرمایه.....	۲۸
۷-۴- سود و بهره.....	۲۸
۸-۴- دستمزد یا اجرت.....	۲۹
۵- گفتار پنجم: مالکیت.....	۲۹
۱-۵- انواع مالکیت.....	۳۰
۶- گفتار ششم: اسباب مالکیت.....	۳۲
۷- گفتار هفتم: اختیارات و حدود مالکیت.....	۳۳
چکیده فصل اول.....	۳۶
سوالات فصل اول.....	۳۸
فصل دوم: اسباب تحقق مالکیت.....	۴۰

۴۰	۱- گفتار اول: احیاء .....
۴۱	۱-۱- احیاء اراضی موات .....
۴۳	۲-۱- احداث نهر و حفر چاه .....
۴۳	۳-۱- استخراج معادن .....
۴۴	۴-۱- شرایط و موانع احیاء .....
۴۶	۲- گفتار دوم: حیازت .....
۴۷	۱-۲- حیازت مباحات عامه .....
۵۰	۲-۲- حیازت مشترکات .....
۵۲	۳-۲- حیازت به عنوان قاعده .....
۵۳	۳- گفتار سوم: تحجیر و حق اولویت .....
۵۴	۱-۳- احکام تحجیر و حق اولویت .....
۵۶	۲-۳- محدوده تحجیر .....
۵۸	۳-۳- زوال حق تحجیر .....
۵۹	چکیده فصل دوم .....
۶۰	سوالات فصل دوم .....
۶۳	فصل سوم: اسباب انتقال مالکیت .....
۶۳	۱- گفتار اول: انواع اسباب انتقال مالکیت .....
۶۴	۱-۱- اسباب قهری .....
۶۸	۲-۱- اسباب ارادی .....
۶۸	۲- گفتار دوم: قراردادهای مبادله‌ای .....
۶۸	۱-۲- بیع (خرید و فروش) .....
۷۱	۲-۲- اجاره .....
۷۳	۳-۲- جعاله .....
۷۵	۴-۲- استیصناع .....
۷۶	۳- گفتار سوم: قراردادهای مشارکتی .....
۷۶	۱-۳- شرکت .....
۷۸	۲-۳- مضاربه .....
۸۰	۳-۳- مزارعه .....
۸۲	۴-۳- مساقات .....
۸۳	۴- گفتار چهارم: قراردادهای غیرانتفاعی .....
۸۳	۱-۴- قرض الحسنه .....
۸۵	۲-۴- عاریه .....
۸۶	۳-۴- وقف .....
۹۰	۴-۴- هبه .....
۹۲	۵- گفتار پنجم: قراردادهای معین .....

۹۳.....	۵-۱- رهن
۹۵.....	۵-۲- ضمانت
۹۶.....	۵-۳- کفالت
۹۸.....	۵-۴- وکالت
۱۰۰.....	۶- گفتار ششم: ضوابط عمومی قراردادها
۱۰۰.....	۶-۱- شرایط طرفین معامله
۱۰۱.....	۶-۲- شرایط موضوع قراردادها
۱۰۲.....	چکیده فصل سوم
۱۰۶.....	سوالات فصل سوم
۱۰۷.....	فصل چهارم: حدود و ضوابط استفاده از مالکیت
۱۰۷.....	۱- گفتار اول: استفاده از مالکیت (جواز مصرف)
۱۰۸.....	۱-۱- گسترش دایره مصرف در اسلام
۱۰۸.....	۱-۲- مصرف و توزیع مجدد
۱۰۹.....	۱-۳- مصارف واجب
۱۱۱.....	۱-۴- محدودیتهای مصرف
۱۱۴.....	۱-۵- جامعه مصرفی (مصرف زدگی)
۱۱۵.....	۲- گفتار دوم: محدودیتهای مالکیت (تصرف)
۱۱۵.....	۲-۱- محدودیتهای اخلاقی
۱۱۶.....	۲-۲- محدودیتهای قانونی
۱۱۹.....	۳- گفتار سوم: محدودیتهای درآمد
۱۲۱.....	۳-۱- محدودیتهای حقوقی اصل درآمد
۱۲۶.....	۳-۲- محدودیت درآمد براساس اختیارات ولی امر
۱۲۶.....	۳-۳- محدودیت درآمد براساس ممنوعیت برخی از معاملات و کسبها
۱۲۷.....	۴- گفتار چهارم: محدودیتهای تولید
۱۲۸.....	۵- گفتار پنجم: محدودیتها در توزیع
۱۲۹.....	چکیده فصل چهارم
۱۳۱.....	سوالات فصل چهارم
۱۳۴.....	فصل پنجم: سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال
۱۳۴.....	۱- گفتار اول: سرمایه‌گذاری یا تکنیز
۱۳۴.....	۱-۱- تعریف کُنز
۱۳۵.....	۱-۲- حدود کنز در اسلام
۱۳۷.....	۱-۳- علت تحریم کنز در اسلام
۱۳۸.....	۱-۴- کنز در زمان حاضر
۱۳۹.....	۱-۵- ارتباط کنز و پس انداز

۱۴۰.....	۲- گفتار دوم: تولید و اشتغال .....
۱۴۱.....	۲-۱- جایگاه فلسفی نیروی انسانی (اشتغال) در رابطه با طبیعت .....
۱۴۲.....	۲-۲- ساحت جامعه‌شناختی کار، اشتغال و تولید .....
۱۴۸.....	۲-۳- رویکرد اقتصادی کار، اشتغال، تولید .....
۱۴۹.....	۲-۴- اصول زیرساختی و راهبردی .....
۱۵۳.....	چکیده فصل پنجم .....
۱۵۴.....	سوالات فصل پنجم .....
۱۵۶.....	فصل ششم: فقه دولت .....
۱۵۶.....	۱- گفتار اول: حکومت و دولت اسلامی .....
۱۵۶.....	۱-۱- مفهوم حکومت و دولت .....
۱۵۶.....	۱-۲- منشا مشروعیت حکومت از دیدگاه اسلام .....
۱۵۷.....	۱-۳- حکومت اسلامی و اقتصاد .....
۱۵۸.....	۱-۴- همبستگی‌های نظام اقتصادی .....
۱۶۳.....	۲- گفتار دوم: اهداف دولت (اهداف اقتصاد اسلامی).....
۱۶۴.....	۲-۱- حاکمیت سیاسی اسلام .....
۱۶۵.....	۲-۲- تحکیم ارزش‌های معنوی و اخلاقی .....
۱۶۷.....	۲-۳- برپایی عدالت اجتماعی .....
۱۶۹.....	۲-۴- عدم وابستگی اقتصادی .....
۱۷۰.....	۲-۵- خودکفایی و اقتدار اقتصادی .....
۱۷۱.....	۲-۶- رشد و توسعه .....
۱۷۴.....	۲-۷- رفاه عمومی .....
۱۷۶.....	۳- گفتار سوم: وظایف و مسئولیت‌های حکومت اسلامی .....
۱۷۷.....	۳-۱- اجرای قوانین و مقررات .....
۱۷۷.....	۳-۲- تامین اجتماعی .....
۱۷۸.....	۳-۳- تعیین حدود مالکیت خصوصی و عمومی .....
۱۷۸.....	۳-۴- حمایت از حقوق مالکیت در چهارچوب نظام اقتصادی .....
۱۷۹.....	۳-۵- رشد و توسعه .....
۱۷۹.....	۳-۶- ایجاد هماهنگی در فعالیت‌های اقتصادی .....
۱۷۹.....	۳-۷- توسعه روابط اقتصادی و ایجاد هماهنگی بین آنها و سیاست‌های اقتصادی .....
۱۸۰.....	۴- گفتار چهارم: اختیارات حقوقی حکومت اسلامی .....
۱۸۱.....	۴-۱- اختیار قانونگذاری در قلمرو آزاد .....
۱۸۲.....	۴-۲- تشخیص اولویت‌ها و نیازها و عناوین ثانویه .....
۱۸۳.....	۴-۳- ولایت بر تطبیق اقتصاد اسلامی .....
۱۸۳.....	۵- گفتار پنجم: درآمدهای دولت .....
۱۸۴.....	۵-۱- انفال .....

۱۸۶.....	۲-۵- املاک زیر نظر دولت .....
۱۸۷.....	۳-۵- مشترکات .....
۱۸۸.....	۴-۵- مالیات .....
۱۸۸.....	۵-۵- درآمد املاک و خدمات دولتی .....
۱۸۸.....	۶- گفتار ششم: هزینه های دولت .....
۱۸۹.....	۱-۶- تعلیم و تربیت .....
۱۹۰.....	۲-۶- حفاظت از دین و مبارزه با بدعت‌ها .....
۱۹۰.....	۳-۶- امنیت ملی و امکانات دفاعی .....
۱۹۱.....	۴-۶- مبارزه با تبعیض‌ها و بی‌عدالتی‌های اقتصادی (اجرای عدالت) .....
۱۹۲.....	۵-۶- تأمین اجتماعی (تأمین نیازهای اساسی نیازمندان) .....
۱۹۳.....	۶-۶- عمران و آبادانی .....
۱۹۴.....	۷-۶- ایجاد رفاه عمومی و افزایش درآمدهای مردم .....
۱۹۴.....	۸-۶- نظارت بر بازار و تنظیم آن .....
۱۹۵.....	۹-۶- جمع‌آوری مالیات و تنظیم بیت‌المال .....
۱۹۵.....	۷- گفتار هفتم: درآمدهای مالیاتی .....
۱۹۵.....	۱-۷- ضرورت وجود مالیات .....
۱۹۶.....	۲-۷- مالیات‌های اسلامی .....
۲۰۰.....	۳-۷- صفات و شرایط مالیات .....
۲۰۰.....	۴-۷- شبه مالیات‌ها .....
۲۰۲.....	۵-۷- ویژگی‌های مالیات در اسلام .....
۲۰۴.....	چکیده فصل ششم .....
۲۰۵.....	سوالات فصل ششم .....
۲۰۶.....	فصل هفتم: قواعد فقهی اقتصادی.....
۲۰۶.....	۱- گفتار اول: تعریف قاعده فقهی .....
۲۰۶.....	۲- گفتار دوم: خصوصیات قاعده فقهی .....
۲۰۷.....	۳- گفتار سوم: انواع قواعد فقهی .....
۲۰۸.....	۱-۳- قواعد فقهی عام .....
۲۲۶.....	۲-۳- قواعد فقهی خاص .....
۲۳۴.....	۴- گفتار چهارم: نقش قواعد فقهی خاص در اقتصاد .....
۲۳۶.....	چکیده فصل هفتم .....
۲۳۸.....	سوالات فصل هفتم .....
۲۳۹.....	منابع.....

مقدمه

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید

در دانشکده‌های اقتصاد ایران درس «آشنایی با فقه اقتصادی» در دوره‌های کارشناسی رشته اقتصاد در قالب ۳ واحد درسی ارائه می‌شود. از این رو لزوم وجود یک منبع جامع و کامل برای استفاده اساتید گرامی و دانشجویان محترم برای تدریس و مطالعه درس فقه اقتصادی از یک سو، و عدم وجود کتاب چاپ شده در این موضوع از سوی دیگر، نویسندگان را بر آن داشت تا اقدام به تألیف کتاب «آشنایی با فقه اقتصادی» که شامل موضوعات مطرح در فقه اقتصادی است، نمایند. بنابراین، کتاب حاضر گامی آغازین برای تشریح مدون موضوعات و مفاهیم فقه اقتصادی در قالب یک کتاب دانشگاهی در رشته اقتصاد می‌باشد. این کتاب بر اساس سرفصل مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای درس فقه اقتصادی تألیف شده است. با عنایت به اینکه نویسندگان، با دقت و چندباره، موضوعات فقه اقتصادی بر اساس سرفصل فوق، را مطالعه نموده و با صبر و حوصله و دقت فراوان مطالب آن را استخراج کرده و به رشته تحریر درآورده‌اند، به جرأت می‌توان گفت کتاب حاضر یک منبع کامل و جامع برای تدریس و مطالعه درس آشنایی با فقه اقتصادی در مقطع کارشناسی اقتصاد می‌باشد. همچنین دانشجویان رشته فقه و حقوق اقتصادی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد، و اساتید و طلاب محترم حوزوی علاقمند به مباحث فقه اقتصادی نیز، می‌توانند از کتاب حاضر استفاده نمایند.

کتاب در هفت فصل تنظیم شده است که عناوین آن به ترتیب عبارت‌اند از: مفاهیم و کلیات؛ اسباب تحقق مالکیت؛ اسباب انتقال مالکیت؛ حدود و ضوابط استفاده از مالکیت؛ سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال؛ فقه دولت، و قواعد فقهی اقتصادی. هر فصل شامل چندین گفتار است که جزئیات آن در فهرست مطالب قابل مشاهده است. حداکثر تلاش به عمل آمده است تا ضمن پرداختن به همه موضوعات فقه اقتصادی طبق سرفصل وزارت علوم، حجم کتاب نیز طولانی نشده و برای تدریس در یک نیمسال تحصیلی مناسب باشد، بنابراین به اساتید و دانشجویان محترم پیشنهاد می‌شود تا همه فصل‌های کتاب را به طور کامل تدریس و مطالعه نمایند.

امیدواریم این کتاب، دریچه‌ای هر چند کوچک به دنیای فقه اقتصادی باز نموده و مورد استفاده اساتید و دانشجویان عزیز قرار گیرد و بتواند در مسیر موفقیت آنان در پیمودن مسیر علمی پیش‌رو سهمی هر چند کوچک داشته باشد. با وجود امتیازات قابل توجه کتاب حاضر، نویسندگان اعتراف می‌نمایند که این اثر خالی از نقص و اشکال نخواهد بود؛ از این‌رو تمامی اشکالات و نواقص محتوایی، نگارشی و ظاهری کتاب را بر عهده گرفته و از تمامی خوانندگان عزیز تقاضا داریم تا با پیشنهادها و

انتقادهای خود در ارتباط با این مجموعه، در هر چه بهتر کردن آن ما را یاری دهند. در اینجا از فرصت استفاده نموده و از تمام اساتید عزیزی که در طول سال‌های تحصیل و تدریس، مباحث فقه اقتصادی را به ما آموختند تشکر می‌نماییم. همچنین از همکاران محترم دانشگاه اراک، بویژه اساتید و کارکنان محترم دانشکده علوم اداری و اقتصاد، به خاطر تشویق و دلگرمی‌های دلسوزانه‌شان سپاسگزاریم. از والدین دلسوز، همسر گرامی و فرزندان عزیزمان که عمده زمانی که به تألیف این مجموعه اختصاص یافت باید در کنار آنان می‌گذشت، به خاطر تحمل تمامی دشواری‌ها نهایت سپاسگزاری را داریم. در پایان آفریدگار دانا را به خاطر توفیق در تألیف این کتاب شاکریم.

مرتضی بیات، احمد چهرقانی و سعید سلیمانی

دانشگاه اراک - پاییز ۱۴۰۳